

Pražské jaro a reakce východoněmecké společnosti

TOMÁŠ VILÍMEK

Rok 1968 byl pro východoněmecké vedení významný. V dubnu byla přijata nová ústava, zakotvující vedoucí úlohu Jednotné socialistické strany Německa (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands – SED), v květnu si země připomněla 150. výročí narození Karla Marxe a poslední červnový den oslavil stranický vůdce Walter Ulbricht (1893–1973) své pětasedmdesátiny. Životní úroveň vzrůstala, zdálo se, že revoltující mládež na Západě hraje do karet světovému komunistickému hnutí, a masový exodus východoněmeckého obyvatelstva spolehlivě zastavila Berlínská zeď, vydávaná za „antifašistický obranný val“. Volba Alexandra Dubčeka (1921–1992) do čela Komunistické strany Československa (KSČ) proběhla bez zvýšeného zájmu stranických špiček SED, byť o bezmála třicet let mladší Dubček u W. Ulbrichta přílišného nadšení nespíše nevyvolal.

V lednu 1968 se nezdálo, že by vývoj v sousedním Československu, které doposud aktivně podporovalo snahy NDR o mezinárodní uznání a bylo tak cenným spojencem v boji proti „bonnským revanšistům“, zavdával důvod k nějakým obavám. A přesto již v březnu 1968 východoněmecký velvyslanec v Praze Peter Florin (1921–2014) hlásil do Východního Berlína, že v Československu v poslední době zesílily aktivity opozičních sil a v zemi se tak objevily příznaky kontrarevoluce.¹

Mezi členy ústředního výboru SED se stále častěji hovořilo o české krizi, která je prý výsledkem činnosti západoněmeckých agentů a podcenění kontroly médií ze strany čes-

koslovenských komunistů. Kritické komentáře představitelů pozdější intervenční „pětky“ na adresu KSČ, které zazněly na takzvaném drážďanském tribunálu předposlední březnový víkend roku 1968, se na veřejnost sice ještě nedostaly, ostrý výpad hlavního ideologa SED Kurta Hagera (1912–1998) proti předsedovi Národního shromáždění ČSSR Josefu Smrkovskému (1911–1974) za jeho vystoupení v západoněmeckých médiích, jímž 25. března 1968 zahájil konferenci o aktuálním významu filozofického učení K. Marxe ve Východním Berlíně, již ovšem vyvolal nejen diplomatickou roztržku. Především však výrazně poškodil pozvolna se zlepšující obraz východních Němců

v očích mnohých Čechoslováků, kteří se opět přiklonili k názoru, že všichni Němci jsou stejní.² Co vlastně tak vadilo W. Ulbrichtovi na Pražském jaru, že se rozhodl obětovat uspokojivě se rozvíjející vzájemné vztahy a nechal se Moskvou vmanipulovat do role mediálního vůdce protičeskoslovenského bloku?³

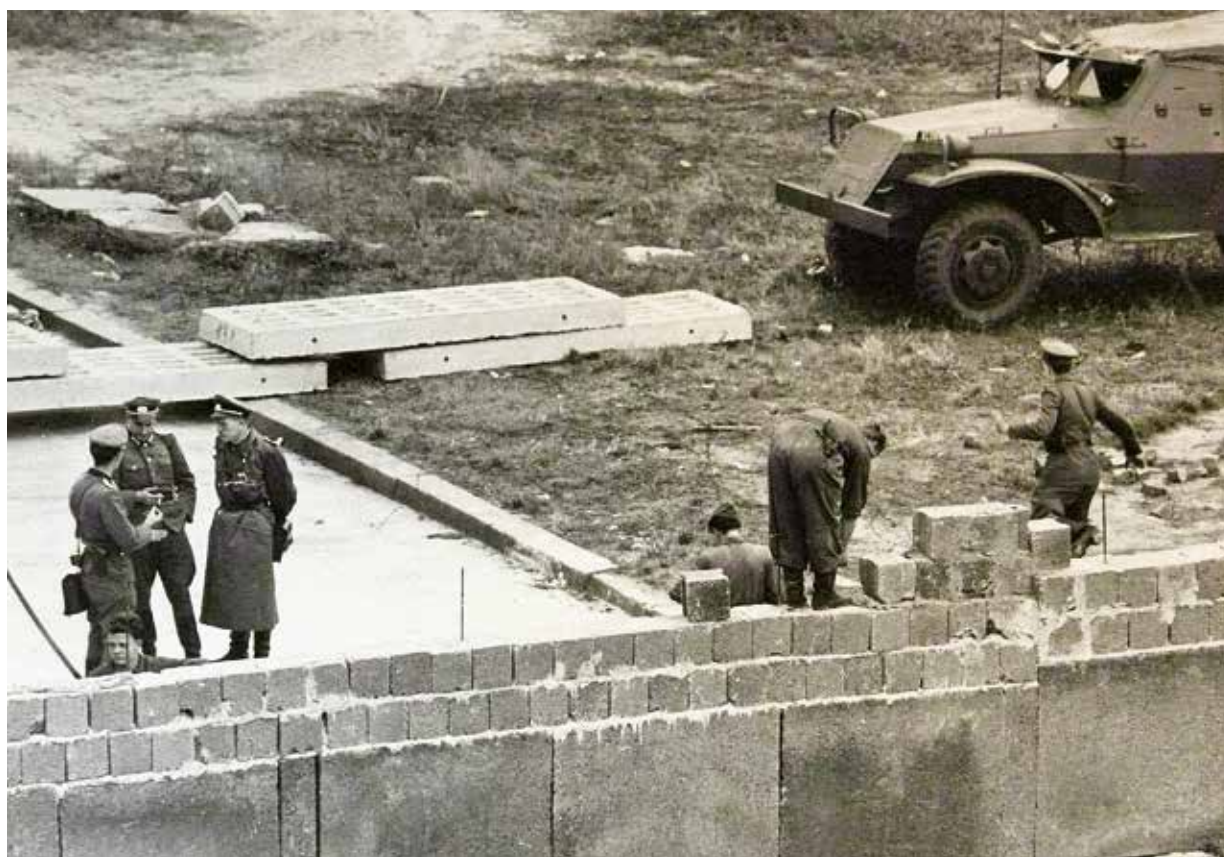
Důvodů byla celá řada. Na prvním místě lze zmínit oprávněnou obavu východoněmeckého vedení ze zlepšování obchodních i kulturních vztahů mezi Československem a západoněmeckým sousedem, neboť toto odděmonizování nepřítelů bezprostředně ohrožovalo existenční zájmy NDR.⁴ Stále častěji se totiž stávalo, že českoslovenští historici,

1 PRIEB, Lutz – KURAL, Václav – WILKE, Manfred: *Die SED und der „Prager Frühling“ 1968: Politik gegen einen „Sozialismus mit menschlichem Antlitz“*. Akademie Verlag, Berlin 1996, s. 59.

2 ZIMMERMANN, Volker: *Eine sozialistische Freundschaft im Wandel: Die Beziehungen zwischen der SBZ/DDR und der Tschechoslowakei (1945–1969)*. Klartext Verlag, Essen 2010, s. 425–426.

3 FRANK, Marion: *Walter Ulbricht: Eine deutsche Biografie*. Berliner Taschenbuch Verlag, Berlin 2003, s. 413.

4 MITTER, Arnim – WOLLE, Stefan: *Untergang auf Raten: Unbekannte Kapitel der DDR-Geschichte*. Bertelsmann Verlag, München 1993, s. 381.

Stavba Berlínské zdi v BernauerstraÙe pod dohledem důstojníků vchodonmeck Lidov policie

Foto: ABS

umělci i diplomate vystupovali v západoněmeckých médiích s názory, které nekonvenovaly se stanovisky SED, jež si navíc v rámci vchodnho bloku nárokovala vlun právo na komunikaci se Spolkovou republikou Německo. S nelibostí napríklad nesla aktivitu ředitel Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomiku Antonína Šnejdrka (1916–1982), jenž udrzoval etn kontakty na vedoucí zpadonmeck politiky a hovořil o československých reformách i v tamních médiích. *Souasn vývoj v ČSSR se j nedá zastavit. Ubrme se cestou k socialismu ve svobodě*, svěřil se Šnejdrek koncem dubna 1968 kolegovi

z NDR, aniž tuřil, Őe se jedná o agenta vchodonmeck státní bezpečnosti.⁵

Druhm klovm důvodem byla skutečnost, Őe spoleensk proměna v ČSSR byla v naprostm rozporu s „dobou ledovou“, kterou v oblasti kultury zahájilo lednov plénum střednho výboru SED v prosinci 1965. Zatímco na stránkách československých novin a časopisů se rozproudila Őiv debata o politických procesech padesátých let, odkazu T. G. Masaryka, lidských právech či o potřebe skuten opozicn strany, mohla si vchodonmeck média o svobodn tvorbě nechat pouze zdát. Když posléze začaly v ČSSR vycházet

i texty kritiků východoněmeckého režimu, jak dokládá kuprkladu článek chemika Roberta Havemanna (1910–1982) v časopise *Svět v obrazech*, v němž tento protinacistick odbojr a marxista vyjádřil mimo jiné sv přesvědčení o tom, Őe socialist a komunist celého světa s nejnřvelejšmi sympatiemi sledují politick vývoj v Československu, nepochybovalo vedení SED o tom, Őe se situace KS zcela vymkla z rukou.⁶

Jen obtn bychom hledali názornější příklad propastnho rozdílu ve spoleensk atmosfére obou zemí než pŕubh vřelidovho hlasování o nov vchodonmeck stav 6. dub-

5 *Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR* (dále jen BStU) Berlin, MfS, 9360/60, sv. 4, „Michael“, Bericht IM „Michael“, Berlin, 30. 4. 1968, s. 247.

6 HAVEMANN, Robert: Socialismus a demokracie. *Svět v obrazech*, 1968, roč. 24, č. 20 (21. 5. 1968), s. 1.

na 1968, které proběhlo jen čtyři dny před zveřejněním Akčního programu KSČ. Po celý březen pracovní kolektivy, sportovci a známí umělci v NDR vyzývali své spoluobčany k hlasování pro novou ústavu a někteří odvážlivci, kteří veřejně vyslovili záporné stanovisko, skončili ve vězení. V zemi se přitom šířil vtíp, že *celý rybí národ debatuje o ústavě, škoda jen, že jsou ryby němé*, což prozrazovalo mnohé o tom, jak lidé tuto „diskusi“ skutečně vnímali. Východoněmecké vedení chtělo celému světu dokázat nepotřebnost demokratizačních změn, a raději proto nekomentovalo skutečnost, že rekordních 700 tisíc lidí nakonec v referendu hlasovalo proti ústavě, což podle německého historika Ilko-Saschy Kowalczuka bezprostředně souviselo s děním v ČSSR.⁷ Ostatně necenzurované zprávy o všelidovém hlasování v *Prager Volkszeitung*,⁸ těšící se u východoněmeckých občanů stále větší oblibě, vyvolaly jednu z řady bitev „tiskové války“ mezi médii obou zemí, které od sebe oddělovaly fáze ostentativního mlčení NDR k dění v Československu. Pouhý den před referendem dokonce korespondent zmíněného týdeníku zpovídal v centru Drážďan náhodné kolemjdoucí, a když se jedné z prodavaček zeptal, zda bude zítra volit „ano“, nebo „ne“, dostalo se mu všeříkající odpovědi, že určitě „ano“, protože stejně nemá na výběr.⁹

Po překonání zdravotních obtíží z počátku roku vystoupil 24. kvě-

na 1968 obávaný šéf Ministerstva státní bezpečnosti (Ministerium für Staatssicherheit – MfS/Stasi) Erich Mielke (1907–2000) v plné síle na poradě náčelníků jednotlivých správ, aby v nich *posílil čestické přesvědčení, že socialistický tábor nenechá ČSSR nikdy na holičkách*.¹⁰ O měsíc dříve přitom předložil vedení SED podrobnou zprávu o reakci východoněmeckých občanů na dění v Československu, podle které zejména *studenti, umělci a zástupci inteligence souhlasí s liberalizačními a demokratizačními snahami v ČSSR, a to často v tom duchu, že by podobný vývoj byl žádoucí i v NDR*.¹¹ Bezpečnostní orgány znepokojovalo především zjištění, že se na území ČSSR ve zvýšené míře setkávají východoněmečtí a západoněmečtí občané, stoupl počet pokusů o útěk na Západ přes ČSSR a navíc se mezi východoněmeckými turisty objevila negativní vyjádření typu, že se vracejí do „nesvobodných společenských poměrů“. Příznaky „nákazy“ svědomitě hlásil i východoněmecký velvyslanec P. Florin, jehož depeše W. Ulbrichta jen utvrdily v přesvědčení, že vývoj v ČSSR představuje pro východoněmecký režim vážné nebezpečí. Oba se shodli nejen na kritickém hodnocení *Akčního programu KSČ*, představujícím *kompromis s reakčními silami*, ale sdíleli i přesvědčení o tom, že manifest *Dva tisíce slov* spisovatele Ludvíka Vaculíka (1926–2015) z konce června 1968 představuje *výzvu ke kontrarevoluci*. Ostatně ve známém dopise SED ze 4. července 1968, začí-

najícím licoměrným oslovením *Drazí soudruzi*, bylo vedení KSČ varováno, že skutečným cílem tohoto textu není nic menšího než prosazení *tiché revoluce* za podpory Západu.¹²

Československá revolta a NDR před 21. srpnem 1968

Nejpozději od března 1968 doufali mnozí východoněmečtí občané, že probíhající reformy v ČSSR by mohly ovlivnit i situaci v jejich zemi a přinejmenším vnést *více barev do reálnosocialistické každodennosti*.¹³ Praha a další česká města se staly oblíbenou destinací turistů z NDR, kteří si nemohli nevěšmout proměny společenské atmosféry. V obchodech bylo možné sehnat desky zahraničních skupin, v kinech se hrály nejnovější americké filmy v původním znění a na stáncích byly k dostání zahraniční noviny a časopisy. Režim NDR se tomu snažil čelit tím, že stanovil poměrně nízkou částku východoněmeckých marek, které si lidé mohli proměnit na československé koruny. Paradoxně tím ale docílil pouze toho, že si mnozí z více než 600 tisíc východoněmeckých návštěvníků Československa nemohli dovolit ubytovat se v hotelích, a přespávali proto v soukromí, čímž se dle MfS výrazně zvýšila pravděpodobnost jejich ovlivnění *škodlivými názory českých a slovenských občanů všech kategorií*.¹⁴ Následný rituál ponižujícího „filcování“ na státní hranici nenechal nikoho na pochybách, do

7 KOWALCZUK, Ilko-Sascha: *Stasi konkret: Überwachung und Repression in der DDR*. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 2013, s. 145–146.

8 Jednalo se o německy psané noviny, které vycházely dvakrát týdně. V letech 1951–1960 nesly název *Aufbau und Frieden* a následně byly přejmenovány na *Prager Volkszeitung*. Vydávala je Ústřední rada odborů (ÚRO). Zaměřovaly se na Němce, kteří po roce 1945 zůstali v Československu, a snažily se je přimět k aktivní účasti na budování socialismu v zemi.

9 PRIEß, Lutz – KURAL, Václav – WILKE, Manfred: *Die SED und der „Prager Frühling“ 1968*, s. 93.

10 OTTO, Wilfriede: *Erich Mielke – Biographie: Aufstieg und Fall eines Tschekisten*. Karl Dietz Verlag, Berlin 2000, s. 331.

11 TANTZSCHER, Monika: *„Maßnahme Donau und Einsatz Genesung“: Die Niederschlagung des Prager Frühlings 1968/1969 im Spiegel der MfS-Akten*. BStU, Berlin 1994, s. 22.

12 PRIEß, Lutz – KURAL, Václav – WILKE, Manfred: *Die SED und der „Prager Frühling“ 1968*, s. 181.

13 WOLLE, Stefan: Die versäumte Revolte: Die DDR und das Jahr 1968. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte* (APuZ), 2001, roč. 51, sv. 22–23, s. 37–46, zde s. 43.

14 ZIMMERMANN, Volker: *Eine sozialistische Freundschaft im Wandel*, s. 434.

jakých společenských poměrů se lidé vracejí.

Materiály stranické i státněbezpečnostní proveniencie obsahují řadu konkrétních příkladů bezprostředního ovlivnění východoněmeckých občanů reformními ideály Pražského jara. Zejména zástupci inteligence a studenti se zájmem sledovali dění v ČSSR a neváhali navštívit československé kulturní centrum či velyslanectví v Berlíně, aby tam získali zmíněný *Prager Volkszeitung* a další užitečné zdroje informací, které by jim umožnily čelit nepravdivým zprávám oficiálních médií. Pro mnohé východoněmecké intelektuály byl rok 1968 skutečně obdobím *velkých nadějí i hořkých zklamání*, jak v roce 1970 konstatoval R. Havemann.¹⁵ MfS evidovalo mezi studenty i pedagogy různých vysokých škol názor, že v Československu byla nastoupena cesta k *opravdovému socialismu*, z níž by si vedení NDR mělo vzít inspiraci. Na Humboldtově univerzitě v Berlíně někteří studenti dokonce soudili, že i demonstrace představují legitimní prostředek k prosazování politické vůle a mohou tak přispět k dalšímu rozvoji socialismu.¹⁶

Rovněž většinou společnost vítala dění v Československu, ve srovnání s intelektuály či studenty však byla přece jen o poznání zdrženlivější, na což ostatně upozornili i českoslovenští diplomaté v NDR, když počátkem května 1968 varovali před přeceněním vlivu vývoje v ČSSR na východní Německo, jehož občané se těší relativně slušné životní úrovni.¹⁷ S intelektuály či studenty sdíleli mnozí běžní

občané rozčarování z nepravdivého zpravodajství o dění v Československu. *Nerozumím tomu povyku, který se dělá v našich novinách*, konstatoval kupříkladu během podnikové schůze pumpař, jenž se krátce předtím vrátil z dovolené v ČSSR, kde dle jeho soudu *vládne klid a rozvaha a obyvatelstvo stojí jako jeden muž za ústředním výbo-rem KSČ a socialismem*.¹⁸ Na rozdíl od nich však hlavní přínos československé revolty nespatořovali v možném prosazení demokratického socialismu či lépe řečeno v reformování socialismu stávajícího, nýbrž dění v ČSSR chápali do značné míry jako pokus *uniknout ze společnosti, která nebyla již nazírána jako životaschopná*.¹⁹ Mnozí rovněž předjímalí, že ostatní země socialistického tábora učiní brzy přítrž tomuto ejedinělému reformnímu pokusu, a jen doufali, že se nebude opakovat maďarské krveprolití roku 1956.

Okupace a reakce východoněmeckých občanů

Dne 21. srpna 1968 ve tři čtvrtě na šest ráno zazněla ve východoněmeckém éteru první zpráva Tiskové agentury NDR (ADN) o „internacionální pomoci“, o kterou údajně požádala část československého stranického vedení. Zakrátko odvysílala média v NDR zprávu Telegrafní agentury Sovětského svazu (TASS) o vojenské intervenci. Operace „Dunaj“ se tak dostala do své nejnáročnější fáze a východoněmecké bezpečnostní orgány navíc spustily rozsáhlou akci „Uzdravení“ (Genessung), jejíž název

vypovídá o skutečném postoji SED k demokratizačnímu procesu v ČSSR.

Vojenský zásah proti „bacilu“ Pražského jara vyvolal u většiny občanů NDR šok a rozhořčení, navíc umocněné informacemi o bezprostředním zapojení Národní lidové armády (Nationale Volksarmee – NVA) do mohutné operace *armády míru*. Nejedem východní Němec pocítil hluboký pocit studu za to, že po bezmála třiceti letech německá armáda opět okupuje sousední Československo.

Přestože v roce 1995 německý historik Rüdiger Wenzke doložil,²⁰ že dvě připravené divize NVA – 7. tanková a 11. motorizovaná obrněná – nakonec zůstaly stát na hranicích a východoněmečtí vojáci tak hranice překročili pouze výjimečně, aby kupříkladu odstranili transparenty a nápisy typu *Hitler 1939, Ulbricht 1968*, kladlo stranické vedení NDR v srpnu 1968 i v následujících letech důraz na účast NVA v *socialistické koaliční armádě* a média záhy odvysílala pořady o tom, jak východoněmečtí vojáci svědomitě plní své povinnosti v Československu.²¹

Rovněž západoněmecké sdělovací prostředky referovaly o přímé vojenské účasti NVA na okupaci a spisovatel Heinrich Böll (1917–1985) v telefonním rozhovoru pro rozhlas v Kolíně nad Rýnem uvedl, že východoněmečtí vojáci byli údajně spatřeni i na pražském předměstí. Autoři podnětné knihy *Zánik na splátky (Untergang auf Raten)* však správně poznamenali, že bylo svým způsobem beztak jedno, zda vojáci NDR stáli připraveni v Sasku, nebo působili o několik ki-

15 HAVEMANN, Robert: *Fragen – Antworten – Fragen: aus der Biographie eines deutschen Marxisten*. Piper Verlag, München 1970, s. 230.

16 MITTER, Arnim – WOLLE, Stefan: *Untergang auf Raten: Unbekannte Kapitel der DDR-Geschichte*, s. 433.

17 ZIMMERMANN, Volker: *Eine sozialistische Freundschaft im Wandel*, s. 432.

18 *Matthias-Domaschk-Archiv Berlin* (dále jen MDA Berlin) při Společnosti Roberta Havemanna, SED und das Jahr 1968, Bezirksleitung der SED, Sektor Informationen, Magdeburg, 31. 7. 1968, s. 1.

19 KOWALCZUK, Ilko-Sascha: „Wer sich nicht in Gefahr begibt...“: Protestaktionen gegen die Intervention in Prag und die Folgen von 1968 für die DDR-Opposition. In: HENKE, Klaus-Dietmar – STEINBACH, Peter – TUCHEL, Johannes (eds.): *Widerstand und Opposition in der DDR*. Böhlau Verlag, Köln – Weimar – Wien 1999, s. 257–273, zde s. 267.

20 WENZKE, Rüdiger: *Die NVA und der Prager Frühling 1968: Die Rolle Ulbrichts und der DDR-Streitkräfte bei der Niederschlagung der tschechoslowakischen Reformbewegung*. Ch. Links Verlag, Berlin 1995, s. 141 a 256.

21 WOLLE, Stefan: *Der Traum von der Revolte: Die DDR 1968*. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 2008, s. 153.

Transparent s nápisem „Okupanti! Pryč z ČSSR“, který dva mladíci umístili v noci z 24. na 25. srpna 1968 na nástěnce církevní obce v Naundorfu v Sasku

Foto: Robert Havemann Gesellschaft

lometrů dál na území ČSSR.²² Nikdo totiž tehdy nepochyboval o stěžejní roli Waltera Ulbrichta při potlačení Pražského jara, což ostatně dokládají i jeho mnohé karikatury, které se po 21. srpnu 1968 objevily v pražských ulicích.

Východoněmeckého stranického vůdce, pro něhož se nejen v Československu vžila přezdívka „kozí bradka“ (Spitzbart), přitom tato zarážející

historická paralela očividně netrápila a ponechání zmíněných dvou divizí v záloze vyplývalo především z faktu rychlého a bezproblémového postupu zbývajících „bratrských armád“. To však rozhodně neznamená, že by NVA výrazně nepřispěla k úspěchu celé akce, neboť jednak zajišťovala plynulou přepravu části koaličních jednotek přes území NDR, jednak zabezpečovala informační spojení

a v neposlední řadě rovněž střežila vybrané lokality v pohraničí.

Walter Ulbricht se sice na zasedání ústředního výboru SED 23. srpna 1968 nezmínil o žádných vnitřních komplikacích, nicméně E. Mielke již předchozí den vydal nařízení, podle kterého bylo nutné zajistit permanentní přehled o situaci v hlavním městě a neprodleně o tom *pravidelně a exaktně* informovat vedení MfS, strany a vlády. Krajské i okresní útvary Státní bezpečnosti měly zjišťovat názory obyvatelstva a soustředit se přitom zejména na mládež, dělníky, bývalé sociální demokraty a v neposlední řadě na církevní představitele. Pečlivě měly být rovněž zadokumentovány všechny události, které se týkaly probíhajícího zásahu spojeneckých vojsk, a nezapomnělo se ani na československé občany, kteří dlouhodobě pobývali na území NDR a představovali tak potenciálně rizikový faktor.²³ Do 29. srpna 1968 navíc Mielke od jednotlivých správ MfS očekával podrobné hlášení o osobách z oblasti médií, kultury a svobodných povolání, u nichž bylo možné předpokládat nebezpečí *negativního nebo nepřátelského chování*. U každého takového člověka bylo nutné písemně zhodnotit jeho dosavadní politický i profesní vývoj a navrhnout následná opatření pro jeho vhodné usměrnění.²⁴

Po zveřejnění prohlášení TASS (6.00 21. 8. 1968) je postoj soudruhů nutně hodnotit jako diferencovaný. Velká část vystupuje bojovně a přesvědčivě při vypořádávání se s nepřátelskými a falešnými vyjádřeními [...], druhá část soudruhů však zaujímá nedostatečnou pozici a nepůsobí na pracovní kolektiv. Tu část soudruhů, která vystupuje otevřeně proti opatřením (tedy intervenci – pozn. autora), je nutně zhodnotit jako větší než při jiných politických událostech, shrnuli autoři zprávy o postoji členské základny

²² MITTER, Arnim – WOLLE, Stefan: *Untergang auf Raten: Unbekannte Kapitel der DDR-Geschichte*, s. 444.

²³ Tamtéž, s. 450–451.

²⁴ TANTZSCHER, Monika: *„Maßnahme Donau und Einsatz Genesung“*, s. 101–102.

SED a občanů NDR k dění v Československu, která sice není datována, ale z kontextu vyplývá, že vznikla po 24. srpnu 1968.²⁵ Tomu ostatně odpovídá i více než tři tisíce stranických šetření s „neposlušnými“ členy SED, z nichž bylo nakonec 223 ze strany vyloučeno, 55 vyškrtáno a dalších bezmála 250 obdrželo stranickou důtku. Většinou šlo přitom o dělníky do třiceti let.²⁶ Za nekomplikovanější byla ve zprávě označena situace mezi mládeží, která kladla ve zvýšené míře nejen nepříjemné otázky, ale podnikla i řadu konkrétních kroků vyjadřujících protest proti intervenci.

Není pochyb o tom, že „pancéřový srpen“ pobouřil většinu východoněmeckých občanů, z nichž mnozí strávili řadu hodin laděním československých i zahraničních rozhlasových stanic ve snaze dozvědět se, co se v oblíbené Praze skutečně odehrává. Oficiálnímu zdůvodnění vpádu vojsk Varšavské smlouvy do Československa jako vyslyšení *přání socialismu věrných a oddaných lidí ve straně a společnosti* v ČSSR věřil opravdu jen málokdo.²⁷ *Poslouchám téměř bez přerušení Československý rozhlas. V tomto týdnu jsem zestárl o deset let*, napsal v srpnu 1968 východoněmecký spisovatel Reiner Kunze (nar. 1933) v dopise příteli, který však skončil v rukou MfS.²⁸

Sprízněn s českým národem skrze svoji manželku a překlady básní Jana Skácela sledoval dění v Československu s velkým zájmem a dal rovněž otevřeně najevo odmítavý postoj k intervenci, což přimělo politickou

policii „rozpracovat“ jej v rámci akce „Lyrik“.

Zážitek srpnové okupace se přitom line jak červená nit nejen biografiemi známých východoněmeckých intelektuálů a kritiků režimu, jako byl ekonom Rudolf Bahro (1935–1997), jenž v létě 1977 označil intervenci za ránu, která se ho *osobně dotkla tak jako kteréhokoli neangažovanějšího československého aktéra*,²⁹ ale poznamenal i životní osudy mnoha představitelů pozdějších nezávislých iniciativ.

Bezpečnostní i stranické orgány zaznamenaly řadu projevů solidarity s československým národem, jak dokládá například dopis obyvatele Drážďan z 21. srpna 1968, který místo v pražském rozhlasu skončil v rukou Bezpečnosti. *Mnozí lidé u nás myslí jinak, než jak se oficiálně hlásá*, ujišťoval autor, *prosím, vezměte to v potaz, až přijedou východoněmečtí turisté do ČSSR. My také trpíme pod diktaturou Rusů!*³⁰ Ve valné většině případů se však jednalo o izolované protesty, jejichž společenská rezonance byla s ohledem na masivní nasazení bezpečnostního aparátu poměrně malá. *Účast tu je, jen ji člověk neukazuje*, konstatovali historici Armin Mitter a Stefan Wolle, kteří si částečně povzdechli nad tím, že zatímco v ČSSR vzdorovaly masy v ulicích okupačním vojskům, mohl se člověk během srpnových dnů roku 1968 setkat v NDR s větším shlukem lidí pouze na plážích.³¹

Starší generace nezapomněla na to, jak nekompromisně potlačily v červ-

nu 1953 sovětské tanky pokus o všelidové povstání proti „okupačnímu socialismu“, a nepřekvapil ji proto ani osud maďarské revoluce na podzim 1956. Rovněž vzpomínky na stavbu Berlínské zdi v srpnu 1961 byly stále živé a ovlivňovaly reflexi srpnových událostí o sedm let později. Ostatně i tehdy se totiž uskutečnilo něco, *s čím sice všichni počítali, přesto tomu ve skutečnosti nechtěli věřit*.³² Většina východních Němců byla vůči realizaci reformních snah v ČSSR spíše skeptická a od léta 1968 se zvýšila i obava z vyhrocení konfliktu mezi Východem a Západem, který by ohrozil pozvolna se zvyšující životní úroveň a přinesl by bezesporu další hon na „agenty imperialismu“ a „vnitřní nepřátele“. V tomto ohledu se zdá být vcelku přirozené, že se na akcích protestu proti vojenskému zásahu v ČSSR podíleli především zástupci mladé generace, kteří nejintenzivněji pocítovali důsledky vystupňovaného ideologického tlaku druhé poloviny šedesátých let a navíc se zájmem sledovali revoltu mladých na Západě.

Formy a nositelé protestů proti invazi do Československa v NDR

Podle zprávy pro kolegium ministra státní bezpečnosti z počátku října 1968 evidovaly bezpečnostní orgány od 21. srpna 1968 celkem 2129 protestních projevů, z nichž 65 procent bylo označeno za závažné. Do rukou MfS se dostalo více než deset tisíc letáků, zadokumentováno bylo přes šestnáct set nepřátelských napsů

25 MDA Berlin, SED und das Jahr 1968, Einschätzung über die Führungstätigkeit der Bezirksparteiorganisationen und über die Stimmung und Meinung der Bevölkerung zur Lage in der CSSR (nedatováno), s. 4–8.

26 KOWALCZUK, Ilko-Sascha: *Stasi konkret: Überwachung und Repression in der DDR*, s. 153.

27 ZWAHR, Hertmut: Tagebuch. In: *APuZ*, 2008, roč. 58, sv. 20, s. 27–33, zde s. 31.

28 KUNZE, Reiner: *Deckname „Lyrik“: Eine Dokumentation von Reiner Kunze*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 1990, s. 17.

29 HERZBERG, Guntolf – SEIFERT, Kurt: *Rudolf Bahro – Glaube an das Veränderbare: Eine Biographie*. Ch. Links Verlag, Berlin 2002, s. 98.

30 KOWALCZUK, Ilko-Sascha: *Stasi konkret: Überwachung und Repression in der DDR*, s. 149–150.

31 MITTER, Arnim – WOLLE, Stefan: *Untergang auf Raten: Unbekannte Kapitel der DDR-Geschichte*, s. 370.

32 WOLLE, Stefan: „Lage stabil, vereinzelt Vorkommnisse“. Die Stimmung der DDR-Bevölkerung nach dem Volksaufstand am 17. Juni 1953 und nach dem Mauerbau am 13. August 1961. In: DIEDRICH, Torsten – KOWALCZUK, Ilko-Sascha (eds.): *Staatsgründung auf Raten: Zu den Auswirkungen des Volksaufstandes 1953 und des Mauerbaus 1961 auf Staat, Militär und Gesellschaft in der DDR*. Ch. Links Verlag, Berlin 2005, s. 225–252, zde s. 245.

Jeden z ručně vyrobených letáků, které se po 21. srpnu 1968 objevily ve Východním Berlíně
Foto: Robert Havemann Gesellschaft

na veřejně přístupných místech a do souhrnu byly započítány i bezmála tři stovky anonymních telefonátů a dopisů a přes sedm desítek organizovaných projevů sympatií. Těžiště protiokupačních projevů přitom leželo ve východoněmecké metropoli s bezmála třiceti procenty, následované Drážďany s dvanácti a Karl-Marx-Stadtem (dnes Chemnitz) s devíti a půl procenty. Významné byly ale rovněž kraje Lipsko, Halle, Postupim a Erfurt, na které dohromady připadla čtvrtina zaznamenaných případů.³³

Nejčastější formu protestu, kulminující během prvních dvou okupačních týdnů, představovaly rozmanité letáky a nápisy. Jen ve Východním Berlíně bylo kupříkladu

do 8. září 1968 zaznamenáno na bezmála 400 místech rekordních 3528 letáků a 272 nápisů. Tehdejší náměstek operativní správy statní bezpečnosti hlavního města NDR Wolfgang Schwanitz (nar. 1930), jenž pak v listopadu 1989 vystřídal ve funkci Ericha Mielkeho, v této souvislosti připustil, že *pachatelé byli většinou ochotni podstoupit značné riziko*.³⁴ Ostatně i dlouholetý náčelník MfS v exponovaném Karl-Marx-Stadtu, Siegfried Gehlert (1925–2010), v polovině září 1968 konstatoval, že ještě nikdy nebylo v tak krátkém časovém úseku namalováno tak velké množství nápisů. Většinou se přitom jednalo o akce malých skupin či jednotlivců, kteří postrádali potřebné zkušenosti, a v mnoha

případech proto doslova naběhli na ostří nože bdělých bezpečnostních a stranických orgánů. Někdy se dotyčným přesto podařilo rozšířit obdivuhodný počet letáků, jak dokládá kupříkladu kauza lékařky a režiséra z Východního Berlína, kteří byli za více než pět set letáků odsouzeni na dva a půl, respektive dva roky vězení. V Drážďanech skupina mladistvých rozšířila přibližně dvanáct set letáků, což jim posléze vyneslo tresty odnětí svobody ve výši dvou až tři a půl let.³⁵

Historik Bernd Gehrke upozornil, že letáky byly většinou záležitostí představitelů inteligence, projevujících dlouhodobější zájem o demokratizační proces v Československu, které navíc mnozí z nich před intervencí navštívili.³⁶ Signifikantní je v tomto ohledu životní příběh podnikového ekonomy Berndta Eisenfelda (1941–2010), který byl za letáky proti okupaci odsouzen v únoru 1969 k třicetiměsíčnímu vězení.

Eisenfeld odmítal mediální kampaň SED proti obrodnému procesu v Československu, a v květnu 1968 dokonce napsal kritický dopis východoněmeckému spisovateli a dramatikovi Helmutu Baierlovi (1926–2005),³⁷ který v oficiálním plátku SED *Neues Deutschland* vyjádřil své obavy o osud socialismu v ČSSR a obvinil spisovatele Pavla Kohouta, Alexandra Klimenta, Ivana Svitáka či filmového režiséra Karla Kachyňu z *lehkomyslného oslabení společné fronty proti imperialismu*.³⁸ Eisenfeld jej v dopise upozornil, že *Češi se v současnosti nikoli neprávem považují za průkopníky uskutečňování opravdových socialistických společenských a výrobních vztahů*, a varoval jej

33 TANTZSCHER, Monika: „Maßnahme Donau und Einsatz Genesung“, s. 36.

34 MITTER, Arnim – WOLLE, Stefan: *Untergang auf Raten: Unbekannte Kapitel der DDR-Geschichte*, s. 460.

35 KOWALCZUK, Ilko-Sascha: *Stasi konkret: Überwachung und Repression in der DDR*, s. 152.

36 GEHRKE, Bernd: Die 68er-Proteste in der DDR. In: *APuZ*, 2008, roč. 58, sv. 14–15, s. 40–46, zde s. 43.

37 Helmut Baierl se narodil v Rumburku a v roce 1944 vstoupil do NSDAP, což po válce vedlo k jeho vysídlení do NDR. Tam učil ruštinu a posléze vstoupil do SED. Od roku 1968 byl veden jako tajný spolupracovník Stasi s krycím jménem „Flinz“ a v roce 1974 se stal viceprezidentem Akademie umění NDR. Srov. ENBERGS, Müller-Helmut – WIELGOHS, Jan – HOFFMANN, Dieter: *Wer war wer in der DDR?: Ein biographisches Lexikon*. Ch. Links Verlag, Berlin 2000, s. 38.

38 BAIERL, Helmut: Prüfet die Rechnung. Ein Wort an einige Schriftsteller in der CSSR. *Neues Deutschland*, 12. 5. 1968, s. 5.

Aktivista Bernd Eisenfeld v první polovině sedmdesátých let

Foto: Robert Havemann Gesellschaft

současně, že umělci, které v článku napadl, se v zemi těší vřelým sympatiím a plné důvěře národa. *Vaše polemika působí na socialismus doslova anachronicky*, konstatoval Eisenfeld, a proto v konečném důsledku prokázala socialismu velmi špatnou službu.³⁹

V polovině května 1968 navštívil Eisenfeld se dvěma bratry Prahu a do deníku si tehdy zapsal: *Lidé kolem nás působí svobodně a sebevědomě. My se naopak cítíme poněkud konzervativně, a to i pokud jde o naše oblečení. Třidenní pobyt využil maximálně a již během prvního dne se setkal s šéfredaktorem Prager Volkszeitung Vojmírem Šimonkem, který neskrýval své nadšení, že může konečně pracovat samostatně a bez cenzury,*

a současně si posteskl nad tím, že *Západ komentuje pražské události věcněji než Východ.*⁴⁰ Z redakce si odnesl i *Akční program KSČ*, jenž v týdeníku vyšel 31. května 1968. Toto číslo však již východoněmecké státní orgány vyloučily z poštovní přepravy a bezmála tisícovka abonentů v NDR se pro něj musela buď vypravit do Československa, nebo navštívit Československé kulturní centrum (Dům československé kultury) na Friedrichstraße v samotném centru Berlína.⁴¹

Během pobytu absolvoval i několik spontánních rozhovorů s obyvateli Prahy, kteří dávali najevo jak své nadšení z dění v Československu, tak určité obavy z dalšího vývoje. *Nyní je to prostě fantastické, jen kdyby to tak zůstalo*, okomentoval situaci mladý umělec, jenž prezentoval své obrazy před budovou Národního divadla. Eisenfelda přitom zaujala kniha pro návštěvníky, do které mohl každý umělec napsat svůj postřeh. *V zápisech východních Němců*, napsal si posléze do deníku, *se zrcadlí závist nad pestrobarevným světem tohoto malíře a také kritika bledosti a monotónnosti v NDR.*⁴² Poslední den pobytu ještě stihl navštívit budovu rozhlasu a v odpoledních hodinách mluvil krátce se studentem, který jej ujistil, že v Československu lze nyní beztrestně demonstrovat *dokonce i proti nesvobodě na Východě!* Pak už všechny čekala jen cesta vlakem do NDR. *Přijíždíme do Drážďan*, zakončil Eisenfeld svou reportáž o pobytu v Praze, *a cítíme se opět ztraceni.*⁴³

Srpnová intervence jej hluboce zasáhla a on nejprve poslal československému velvyslanectví ve Východním Berlíně telegram tohoto znění: *Setrvejte na svém stanovisku,*

*uchovejte si naději. Bernd Eisenfeld.*⁴⁴ Ve dnech 20. a 21. září 1968 poté rozšířil v centru města Halle více než stovku vlastnoručně zhotovených letáků, ve kterých použil citáty o anexi z Leninova Dekretu o míru a vyzval spoluobčany k tomu, aby přestali mlčet k dění v ČSSR. Vyšetřovatel MfS v říjnu 1968 neopomněl zdůraznit Eisenfeldův *odmítavý postoj* k socialistickému zřízení, který se projevuje jak jeho kritikou státních opatření v oblasti cestování na Západ, tak názorem, že v NDR je prý porušováno právo na svobodu vyjadřování. V otázce *bratrské pomoci* pak zastává stanovisko, že *tato byla neoprávněná, a vpád vojsk pěti socialistických zemí do Československa označuje za „anexi“*. Vyšetřovatel přitom dospěl k jednoznačnému závěru, že Eisenfeld chtěl pomocí letáků podnítit spoluobčany k veřejnému vyjádření odmítavého postoje k realizovaným vojenským opatřením v ČSSR.⁴⁵

Pro vedení SED bylo jistě nepřijemné a trapné současně, že se do letákových akcí zapojily i děti některých prominentů. V průběhu 22. srpna tak kupříkladu skupina mladých lidí rozšířila na pěť set rukou psaných letáků a namalovala i řadu hesel, ve kterých vzdali hold Alexandru Dubčekovi a *rudé Praze*, popřípadě konstatovali, že *Stalin žije*. Bezpečnost je záhy zadržela a s překvapením zjistila, že se jednalo mimo jiné o syna zastupujícího ministra kultury Horsta Brasche, dceru ředitele Ústavu marxismu-leninismu při ÚV SED Lothara Bertholda či dceru šéfredaktora časopisu *Junge Welt* Karl-Heinze Wegnera. Do rukou MfS se však dostali i dva synové Roberta Havemanna, z nichž ten starší byl

39 Archiv autora (dále jen AA), Werter Herr Baierl, Halle, 14. 5. 1968 (dokument poskytnutý autorovi Berndem Eisenfeldem v roce 2009).

40 Tamtéž, Deník Bernda Eisenfelda, zápis ze 14. 5. 1968.

41 WOLLE, Stefan: *Die versäumte Revolte: Die DDR und das Jahr 1968*, s. 44.

42 AA, Deník Bernda Eisenfelda, zápis z 15. 5. 1968.

43 Tamtéž, zápis z 16. 5. 1968.

44 KOWALCZUK, Ilko-Sascha - SELLO, Tom (eds.): *Für ein freies Land mit freien Menschen: Opposition und Widerstand in Biographien und Fotos*. Robert-Havemann-Gesellschaft, Berlin 2006, s. 246.

45 BStU, MfS BV Halle, AU 2200/69, sv. 1, Sachstandsbericht zum Ermittlungsverfahren gegen Eisenfeld Bernd, Halle, 8. 10. 1968, s. 3 a 5.

Nápis „Ať žije Dubček“, který namaloval osmnáctiletý student dvanáctiletky v noci z 23. na 24. srpna 1968 na kostelní zeď v obci Mylau v Sasku

Foto: Robert Havemann Gesellschaft

zařazen do společného procesu s výše zmíněnou skupinou, nad kterou byl na konci října 1968 vynesena rozsudek odnětí svobody v rozmezí patnáct až sedmadvacet měsíců. V průběhu listopadu však byly tresty změněny na podmíněné, k čemuž bezesporu přispěla jak medializace případu ve Spolkové republice Německo, tak jisté změkčení represe na podzim 1968, vycházející vstříc požadavkům mocenského establishmentu vyhnout se vytváření případných mučedníků.⁴⁶

Jistou shovívavost projevily bezpečnostní orgány i vůči dětem z farářských rodin, jejichž uvěznění by mohlo narušit velmi křehké vztahy mezi státem a církví a neobešlo by se bez pozornosti západních sdělovacích prostředků. Vůči ostatním ale represivní mašinerie postupovala velmi tvrdě, jak dokládá nejen osud

B. Eisenfelda, jenž si musel celý trest odsedět, ale i případ politicky aktivního nestraníka z berlínské čtvrti Marzahn Heinze Loesnera, který na protest proti okupaci rozhodil na berlínském nádraží Friedrichstraße letáky následujícího znění: *Ať žije marxismus-leninismus! Brežněve, zbláznil ses? Tudíž konec s agresí proti ČSSR!* Soud jej za „protistátní štvání“ poslal na třicet měsíců do vězení, které opustil až v březnu 1971.⁴⁷

Obsahová náplň nápisů byla velmi pestrá a setkáme se v nich jak s odkazy na nacismus (hákové kříže, SS runy) a nadávkami *komunistické svině, Rusáci pryč*, tak s nápisy typu *Ať žije Dubček*. V noci z 24. na 25. srpna 1968 se kupříkladu na vývěsce církevního společenství v Naundorfu objevil nápis *Okupanti! Pryč z ČSSR* a během další noci kdosi připevnil

transparent s textem *Walter [Ulbricht] zrádce, ať žije Dubček* na plot školní družiny v Mittweide nedaleko dnešního Chemnitzu. Nejedním majitel automobilu v krušnohorském městečku Schwarzenberg se nejspíše rozčílil, když na předním skle objevil nepřehlédnutelný nápis *Dubček*, který ve dnech 21. a 26. srpna na řadu aut namalovali bílou olejovou barvou dva žáci místní dvanáctiletky.⁴⁸ Nápisy přitom zhotovovali především mladí lidé do pětadvaceti let věku, většinou učni či dělníci. Úspěšnost v odhalování „pachatelů“ byla relativně nízká a ve Východním Berlíně se kupříkladu pohybovala kolem dvanácti procentních bodů, což bylo oproti třiašedesáti procentům širitelů letáků skutečně málo.⁴⁹ Lze proto oprávněně předpokládat, že nápisy tvořily většinu ze čtrnácti set neobjasněných případů, které východoněmecké bezpečnostní orgány evidovaly v souvislosti se srpnovými událostmi roku 1968. Přestože se „pachatele“ těchto kauz nepodařilo pohnat k odpovědnosti, nevyšlo úsilí MfS naprázdno. Naopak, mezi lidmi se tímto způsobem šířily pocity strachu a nedůvěry, které bezesporu znejistily nejednoho potenciálního „narušitele veřejného pořádku“.⁵⁰

Pro úplnost je zapotřebí dodat, že řada nápisů byla do NDR takřikajíc dovezena z Československa. Podle hlášení krajské správy MfS v Karl-Marx-Stadtu z 23. srpna 1968 se na objektech v blízkosti hranic objevily i několikametrové transparenty srovnávající „bratskou pomoc“ s roky 1938 a 1939. Podobné paralely často bylo možné spatřit i na vagonech vlaků vracejících se z ČSSR, na kterých se ve zvýšené míře objevily nápisy *Ať žije Dubček a Svoboda*. Odpovědné orgány

46 WOLLE, Stefan: *Der Traum von der Revolte: Die DDR 1968*, s. 171 a 177.

47 OTTO, Wilfriede: *Erich Mielke – Biographie: Aufstieg und Fall eines Tschekisten*, s. 338.

48 KNABE, Hubertus: *Proteste gegen den Einmarsch der Truppen des Warschauer Paktes in die ČSSR (obrazová příloha)*. In: NEUBERT, Ehrhart – EISENFELD, Bernd (eds.): *Macht – Ohnmacht – Gegenmacht: Grundfragen zur politischen Gegnerschaft in der DDR*. Edition Temmen, Bremen 2001, s. II-V.

49 MITTER, Arnim – WOLLE, Stefan: *Untergang auf Raten: Unbekannte Kapitel der DDR-Geschichte*, s. 460.

50 WOLLE, Stefan: *Der Traum von der Revolte: Die DDR 1968*, s. 173–174.

tak byly například nuceny v Lázních Brambach opakovaně odstraňovat nápisy podobného znění na vlacích, které dorazily z Vojtanova.⁵¹

Dalším z mimořádně rozšířených protestních projevů byly všudypřítomné „verbální delikty“, které vykazovaly na rozdíl od letáků a nápisů pozvolna narůstající tendenci až do pozdního podzimu roku 1968. Podle shrnujícího přehledu o náladě obyvatelstva z 26. srpna 1968 se v souvislosti s vojenským zásahem nejčastěji objevovaly následující negativní slovní komentáře:

- došlo prý k porušení principů mezinárodního práva, neboť intervence byla proti vůli československého lidu;

- intervence je vměšování se do vnitřních záležitostí a mezi lidmi se stále častěji hovoří o okupaci, agresi a invazi;

- v posledních dnech se množí kritické hlasy k účasti Lidové armády na intervenci a je činěna paralela s roky 1938 a 1939;

- ve zvýšené míře se objevují názory, které poukazují na ustavičnou kritiku USA za válku ve Vietnamu, ačkoliv jsme totéž udělali v Československu.⁵²

Stupeň a míra nebezpečnosti podobných projevů přitom nehrála pro MfS výraznější roli a zdá se, že následující stíhání a případný trestněprávní postih byl závislý na libovůli vykonavatelů moci. Šestadvacetiletý dělník ze Stendalu tak byl například odsouzen na bezmála dva roky vězení za pouhé konstatování, že *Rusové se míchají do všeho*.⁵³ Sedm pracovníků východoberlínské mlékárny se dosta-

lo do vyšetřovací mašinerie proto, že nadávali Walteru Ulbrichtovi a navíc v nadsázce okomentovali dění v Československu v tom duchu, že kdyby tam skutečně probíhala kontrarevoluce, tak by ji rádi přispěchali na pomoc.⁵⁴ V řadě východoněmeckých měst se bezpečnostní složky navíc potýkaly s partami výrostků, kteří spílali projíždějícím vojenským jednotkám a provokovali přihlížející „strážce socialistické zákonnosti“.⁵⁵

Mnohé „závadné“ slovní projevy přitom byly spontánní reakcí na prointervenci propagandu SED, která ve východoněmeckých podnicích spustila obdobný ponižující rituál jako KSČ o devět let později v souvislosti s rezolucemi odsuzujícími „pamflet Charty 77“. Pamětník a historik S. Wolle přitom zhodnotil fenomén souhlasných prohlášení s vojenským zásahem v Československu slovy: *Tam, kde na velkém podnikovém shromáždění pouze jeden či dva spolupracovníci odmítli podepsat, byl to bylo jen tím, že neslyšně opustili místnost, utrpěla strana porážku. Když prohlášení odmítlo celé oddělení nebo brigáda, znamenalo to pro funkcionáře katastrofu*.⁵⁶ Uvedl několik příkladů, kdy k podobným projevům došlo, přičemž jejich skutečný počet odhadl na podstatně vyšší, než kolik jich evidovaly bezpečnostní orgány. Zdá se totiž, že vedení podniků mnohdy nechťelo zbytečně upoutávat pozornost MfS a řadu drobných projevů vzdoru raději zamlčelo. Do značné míry tak záleželo na tom, jak hustě byl daný podnik pokryt agenturní sítí politické policie.

Specifickým projevem vzdoru, jenž přirozeně vyvolal ostrou reak-

Kniha historika Stefana Wolleho

Foto: archiv autora

ci bezpečnostních složek, představují menší demonstrace, ke kterým došlo na mnoha místech. Správa vyšetřování MfS v souhrnné informaci z listopadu 1968 upozornila na snahy převážně mladých *strůjců spiknutí* (Rädelsführer) *organizovat srocení a protestní demonstrace proti opatřením potlačujícím kontrarevoluci, a to zejména ve městech Gotha a Erfurt, Výmarn, Postupim a Berlín*.⁵⁷ Většina těchto akcí přitom proběhla během prvního pookupačního týdne a počet jejich účastníků jen ojediněle překročil stovku. Výjimečné bylo v tomto ohledu shromáždění v Erfurtu 24. srpna 1968, při kterém v centru města protestovalo kolem dvou set

51 BStU, MfS, pobočka Chemnitz, StOp 118, Vorkommnisse an der Staatsgrenze Süd auf dem Territorium der CSSR, Karl-Marx-Stadt, 23. 8. 1968, s. 445-446.

52 MDA Berlin, Die SED und das Jahr 1968, Zusammenfassende Einschätzung über Stimmung und Meinung der Bevölkerung zur Lage in der CSSR, Berlin, 26. 8. 1968, s. 7.

53 WERKETIN, Falco: *Recht und Justiz im SED-Staat*. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 1998, s. 53.

54 WOLLE, Stefan: Die DDR-Bevölkerung und der Prager Frühling. In: *APuZ*, 1992, roč. 42, sv. 36, s. 35-45, zde s. 42.

55 WIERLING, Dorothee: *Geboren im Jahre Eins: Der Jahrgang 1949 in der DDR: Versuch einer Kollektivbiographie*. Ch. Links Verlag, Berlin 2002, s. 310.

56 WOLLE, Stefan: *Der Traum von der Revolte: Die DDR 1968*, s. 190.

57 TANTZSCHER, Monika: „Maßnahme Donau und Einsatz Genesung“, s. 126.

mladých lidí, snažících se navíc diskutovat s kolemjdoucími o situaci v Československu. Mocenské orgány zasáhly velmi tvrdě a zadržely šestatřicet účastníků.⁵⁸ V Lübbenau ve Sprévském lese proběhla ve stejný den krátká demonstrace kolem padesáti osob, při níž Bezpečnost násilím ostříhala devatenáctiletého mladíka a tři další účastníci byli v polovině října 1968 posláni na čtrnáct až osmnáct měsíců do vězení. Využitím agenturní sítě se naopak podařilo zabránit protestní akci v saském Zwickau, kde se 25. srpna 1968 hodlaly sejít až dvě stovky demonstrantů.⁵⁹ K ojedinělému shluku lidí došlo 22. srpna v obci Bärenstein, bezprostředně sousedící s Vejprty. Po tři hodiny se zde tvořily malé hloučky lidí, které zaujalo hlášení v německém jazyce přicházející každých pět minut z tlampače umístěného na českém břehu hraniční říčky Polavy. Východní Němci v něm byli vyzýváni mimo jiné k tomu, aby se zasadili za odchod okupačních armád z ČSSR.⁶⁰

Mnozí východoněmečtí občané se zapojili i do protiokupačních demonstrací přímo v Československu, kde zrovna trávili dovolenou, a do konce srpna 1968 se v důsledku uzavření hranic ocitli v jisté pasti. Při návratu domů je bezpečnostní orgány podrobily důsledné prohlídce, při které zabavovaly nejen noviny a časopisy, ale občas objevily i nějaký ten leták, jež si dotyčný vzal na památku, popřípadě jej hodlal v NDR dále rozšířit. MfS se zajímalo rovněž o případné fotografie z demonstrací a vyslýčalo ty, u nichž vzniklo podezření, že se v Praze podíleli na veřejných protestech. Využívaly k tomu informací od operativní skupiny MfS dohlížející

v Československu na východoněmecké turisty.⁶¹ Takto se například dostal do rukou Bezpečnosti student univerzity v Halle, jenž krátce před intervencí vyrazil do ČSSR, aby porovnal oficiální východoněmecké zpravodajství s realitou. V Praze nejen namaloval hákový kříž na zeď jednoho hotelu, ale rozšiřoval také „kontrarevoluční materiály“, jejichž část se pokusil neúspěšně propašovat zpět do vlasti.⁶²

V síti Stasi skončil i pětadvacetiletý muž ze severu NDR, který 21. srpna 1968 skandoval na Václavském náměstí s davem různá hesla, aniž by jim vždy rozuměl. Při výsleších v září a říjnu 1968 vypověděl, že dění v ČSSR sledoval již od poloviny května. Impoňovala mu svoboda tisku a při pobytu

v Praze prý nezaznamenal žádné stopy kontrarevoluce. Podepsal i dvě petice, z nichž jednu odvezl spolu s neznámým českým mladíkem na mopedu do rozhlasu, kde mu dokonce redaktoři nabídli, aby se k probíhajícímu událostem vyjádřil do éteru. Ze strachu to ale odmítl. Hned při prvním výslechu přítom neváhal zkritizovat východoněmecká média za neobjektivní zpravodajství a postoj k režimu shrnul slovy: *Z NDR bych chtěl pryč, protože se mi zde mnohé nelíbí. Nejsem a ani jsem nikdy nebyl přítelem NDR. Svůj odmítavý postoj jsem v minulosti několikrát vyjádřil.*⁶³

Více než tisícovka východoněmeckých občanů se nenechala odradit kontrolními opatřeními bezpečnostního aparátu NDR a navštívila českoslo-

Příklady lidové tvořivosti během srpnové okupace v Československu

Foto: Ústav pro soudové dějiny AV ČR

58 GEHRKE, Bernd: *Die 68er-Proteste in der DDR*, s. 44.

59 KOWALCZUK, Ilko-Sascha: *Stasi konkret: Überwachung und Repression in der DDR*, s. 151.

60 BStU, MfS, pobočka Chemnitz, StOp 118, Vorkommnisse an der Staatsgrenze Süd auf dem Territorium der CSSR, Karl-Marx-Stadt, 23. 8. 1968, s. 445.

61 DOMNITZ, Christian: *Kooperation und Kontrolle: Die Arbeit der Stasi-Operativgruppen im sozialistischen Ausland*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2016, s. 151–153.

62 WOLLE, Stefan: *Der Traum von der Revolte: Die DDR 1968*, s. 167.

63 BStU Berlin, MfS, GH 18/84, sv. 13, Vernehmungsprotokoll, 27. 9. 1968, s. 4–5.

venské velvyslanectví ve Východním Berlíně, aby jeho pracovníky osobně ujistili o tom, že nesouhlasí s postojem SED a intervencí. Ministerstvo zahraničí v Praze bylo 9. září 1968 informováno o téměř třech stovkách dopisů, petic a prohlášení, ve kterých bezmála pět set východoněmeckých občanů a jedenatřicet pracovníků kolektivů odmítlo vojenský zásah armád Varšavské smlouvy. Diplomate rovněž evidovali několik stovek sympatizujících telefonátů.⁶⁴ Pro mnohé protestující se přitom jednalo o první střet s mocenským aparátem, který v některých případech vyústil v jejich aktivní zapojení se do další protirežimní činnosti. Kupříkladu Gerd Poppe (nar. 1941), jenž 21. srpna 1968 přinesl na československou ambasádu solidarizující petici, se stal jednou z klíčových figur východoberlínské opoziční scény a na přelomu let 1985 a 1986 stál u zrodu Iniciativy za mír a lidská práva (Initiative Frieden und Menschenrechte - IFM), která se bezprostředně inspirovala Chartou a snažila se v NDR šířit informace o činnosti této občanské iniciativy.⁶⁵

Východoněmecké bezpečnostní složky však zaznamenaly i ojedinělé případy sabotáže a jeden pokus o vyvolání stávkový, který se odehrál ve večerních hodinách 21. srpna 1968 v národním podniku Rewatex ve Východním Berlíně. Triatřicetiletý kotelník zde zastavil přívod páry pro část podniku a současně se neúspěšně pokusil přemluvit spolupracovníky k přerušení práce na *protest proti opatřením pěti socialistických států*.⁶⁶ Sabotážní akce se přitom soustředily téměř výlučně na kabelové spojení

mezi jednotkami východoněmecké a sovětské armády. V krajích Karl-Marx-Stadt a Neubrandenburg byla v důsledku těchto akcí dočasně přerušena vojenská komunikace hned na několika místech, aniž by o sobě zúčastněné osoby navzájem věděly.⁶⁷

Charakteristickým znakem jednotlivých forem protestů byla značná míra spontánnosti. To se přirozeně projevilo i na sociální struktuře jejich nositelů, která byla velmi pestrá a zahrnovala v podstatě všechny společenské skupiny. Historici se ovšem shodují na tom, že rozhodující úlohu sehráli mladí dělníci a učni, což dokládají i dochované statistiky generální prokuratury a bezpečnostního aparátu, zejména vyšetřovacích orgánů MfS. Podle zprávy východoněmecké generální prokuratury z 15. října 1968 bylo kvůli účasti na protestech proti vojenskému zásahu v ČSSR obžalováno bezmála 1189 osob. Plně tři čtvrtiny z nich přitom byly mladší třiceti let, a 4,5 procenta dokonce nedosáhly ani šestnácti let věku. Lidé starší pětácti let se na počtu obžalovaných podíleli pouze osmi procenty. Z údajů současně vyplývá, že dělníci a učni tvořili téměř 85 procent obžalovaných, zatímco na žáky a studenty připadlo 8,5 procenta a na intelektuály pouhých 1,7 procenta.⁶⁸ Z více než pěti set osob, které orgány MfS stíhaly k 27. listopadu 1968, byly dvě třetiny mladší pětadvaceti let a podíl dělníků a učňů činil bezmála 72 procent.⁶⁹ Před Vánocemi 1968 projevil režim dobrou vůli a podmínečně propustil 315 lidí z výkonu trestu či vazby. Opět se jednalo hlavně o mladé lidi, podíl dělníků

ale činil pouze 38 procent. Dalších 447 aktérů protiokupačních protestů takové štěstí nemělo a nacházelo se v lednu 1969 stále za mřížemi.⁷⁰

Závěrem

Sebedisciplinace obyvatel měla za následek, napsal historik Volker Zimmermann, že *SED přečkala léto 1968 pozoruhodně nepoškozena*.⁷¹ K podobnému závěru ostatně dospěli i další autoři věnující se dopadu Pražského jara na východoněmeckou společnost. Politické škody se totiž podařilo udržet v přijatelných mezích a následná trestněprávní represe, čistky a kádrování posílily mezi lidmi přesvědčení, že otevřený protirežimní vzdor se nevyplácí. Podle I. S. Kowalczuka dokázal zejména bezpečnostní aparát vytěžit maximum z úspěšného potlačení protestů, což se promítlo v masivním rozvoji „Mielkeho impéria“ v následujícím období. Stejný autor současně upozornil, že intervence hluboce otrásla východoněmeckou společností a intenzita protiokupačních akcí dokonce kvantitativně překonala protesty proti stavbě Berlínské zdi.⁷² Mnohým východoněmeckým občanům se 21. srpen 1968 vryl natrvalo do paměti, neboť jak v roce 2008 poznamenal východoněmecký pastor, kritik SED a bývalý prezident Spolkové republiky Německo Joachim Gauck (nar. 1940), *Sověti tentokrát poslali tanky proti modelu socialismu, což byl zásadní rozdíl oproti roku 1953 či 1956, kdy socialismus vůbec nikdo nechtěl. Porážkou Pražského jara tak přišli Sověti o poslední zbytek renomé, který jim ještě zbýval*.⁷³

64 ZIMMERMANN, Volker: *Eine sozialistische Freundschaft im Wandel*, s. 443.

65 Více k reflexi Charty 77 v NDR srov. VILÍMEK, Tomáš: *Solidarita napříč hranicemi. Opozice v ČSSR a v NDR po roce 1968*. ÚSD AV ČR – Vyšehrad, Praha 2010, s. 147–173.

66 TANTZSCHER, Monika: „Maßnahme Donau und Einsatz Genesung“, s. 123.

67 GEHRKE, Bernd: *Die 68er-Proteste in der DDR*, s. 43.

68 KOWALCZUK, Ilsko Sascha: „Wer sich nicht in Gefahr begibt...“, s. 263.

69 TANTZSCHER, Monika: „Maßnahme Donau und Einsatz Genesung“, s. 126–127.

70 WOLLE, Stefan: *Der Traum von der Revolte: Die DDR 1968*, s. 178–179.

71 ZIMMERMANN, Volker: *Eine sozialistische Freundschaft im Wandel*, s. 446.

72 KOWALCZUK, Ilko-Sascha: *Stasi konkret: Überwachung und Repression in der DDR*, s. 150 a 154.

73 Rozhovor Alexandera von Plato s Joachimem Gauckem 6. 2. 2008 (uložen ve Forschungsstelle Osteuropa Bremen – FSO a archivu autora).